

Юлія Конарівська

(м. Житомир)

аспірант кафедри історії України

Житомирського державного університету імені І. Франка

**Ідея відновлення козацтва в польських визвольних змаганнях
першої половини XIX ст.: Історіографічний аспект**

Феномен козацтва справив значний вплив на хід української та польської історії. Тому ідея його відновлення не втрачала своєї актуальності навіть після його погрому російською владою у XVIII ст. На початку XIX ст., в ході визвольних змагань польського народу, вона постала з новою силою. В історіографічному аспекті це питання безпосередньо пов'язане із так званою «українською школою» в польській літературі, зокрема з її першим етапом 20 – 40-і рр., коли вона перебувала на засадах романтизму. Її представники С. Гоцинський, Т. Падурра, Б. Залевський, М. Чайковський та інші, за словами І. І. Ярмошика, критично ставилися до польського панування в Україні, визнавали право на існування українського народу, вивчали його мову і культуру, шукали шляхів примирення між українцями і поляками. Водночас вони не мислили Правобережну Україну без Польщі [15, с. 87]. У своїй творчості вони особливу увагу приділили козацькій тематиці, ба більше дехто з них спробував створити козацьке військо, яке б сприяло поширенню польського повстання на Правобережній Україні проти російського панування.

Дана тема хоч привертала увагу дослідників, проте не знайшла широкого висвітлення у історичній літературі. Із здобуттям Україною незалежності та налагодженням особливих зв'язків із Польською державою дослідження польсько-українських відносин набирає нових обертів. На сьогодні в основному дослідники звертаються до проблематики «української школи» та її представників – це такі науковці як І. І. Ярмошик [15], С. Е. Баженова [1], В. М. Окаринський [6], А. А. Заводовський [2], та інші, проте в контексті цього вони окреслюють і козацьку літературну течію. Такі дослідники як В. Полторак [9;10], І. Лисяк-Рудницький [4], А. Климчук [3], О. Сухомлинов [14], О. Прігарін [12], А. Падалко [7] та інші приділили увагу питанню відродження

козацтва в Туреччині у ХІХ ст. у контексті її війни проти Росії, яке було створене за стараннями польського романтика Міхала Чайковського. На сьогодні дана тема активно досліджується філологами. Підтвердженням цього є ряд дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, монографій та збірок наукових статей [15, с. 89; 8].

Метою даного дослідження є аналіз літератури, що стосується ідеї відновлення козацтва та її ролі в національно-визвольній боротьбі польського народу в першій половині ХІХ ст.

І. І. Ярмошик у роботі «Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині» [15], характеризує становлення «української школи» та життєпис її представників, що у своїй творчості стосувалися минулого Волині та певним чином зачіпали тему козащини. Це такі як Юліуш Словацький, Северин Гоцинський, Томаш Падурра, Шимон Конопакський. При висвітленні даного питання автор вказує, що тема українського козацтва та Запорозької Січі для Ю. Словацького була однією із головних при вивченні історії України, а запорожці виступали як організоване військо, яке знає дисципліну та готове до смерті битися за Україну. І. Ярмошик наголошує, що у творчості Ю. Словацького вперше з'явилися симпатії до українського козацтва [15, с. 91]. Тобто вони виступають захисниками України та її народу, а отже, є прикладом для наслідування.

Значну увагу у роботі автор приділяє Томашу Падуррі. Дослідник вказує, що важливу роль у його творчій спадщині відіграє козацька тематика, де козак постає як сміливий юнак-лицар. І. Ярмошик підкреслює, що Т. Падурра був прихильником тих часів, коли козаки жили в мирі з поляками, а політичною основою його бачення історії була ягеллонська ідея про давню Річ Посполиту як братній зв'язок трьох народів: польського, литовського та українського [15, с. 97]. Про дану постать автором було зроблене окреме дослідження, що знайшло відображення у статті «Томаш Падурра – співець-романтик історії України та Волині» [16].

Більш детально про козацькі мотиви в «українській школі» польської літератури окреслив Володимир Окаринський. Він у своїй роботі «Формування

українолюбного напрямку в середовищі нонконформістських течій в українсько-польському соціокультурному просторі (до кінця 1850-х рр.)» [6] вказує, що дана школа стала поштовхом для субкультури козакофільства. Засновником козацької літературної течії дослідник називає Богдана Залеського, проте першим козакофілом і в літературі і в повсякденні на його думку був Т. Падурра, а згодом М. Чайковський.

За словами автора у 1820-х роках соціокультурний тип козакофілів у суспільстві зумів остаточно сформуватися і поширитися після знайомства Т. Падурри із графом Вацлавом «Еміром» Ржевуським, яке відбулося на слов'янському зібранні 1825 р. польського Патріотичного товариства із декабристами. Воно проходило, на думку В. Окаринського, у Кременці (щодо цього питання єдиної думки в літературі не має, зустрічаємо і інші думки [15, с. 96]). Проте дослідник також зазначає, що саме на цьому зібранні Т. Падурра вперше підняв перед декабристами і шляхтою питання про існування «третього» слов'янського народу – українців і висловив ідею відродження козацтва, що викликало схвальний відгук присутніх [6, с. 41].

Далі В. Окаринський окреслює території, на які було поширене тогочасне козакофільство, осередком якого називає маєтності Ржевуських. Вказує на його зовнішні ознаки, та посилаючись на І. Лисяка-Рудницького виділяє певні риси політичного світогляду козакофілів. Автор також подає інформацію про участь останніх у «подільсько-українському» повстанні 1831 р. (так він називає польське Листопадове повстання 1830 – 1831 рр.). Автор свідчить, що у ньому взяли участь волинський загін повстанців під командуванням Кароля Ружицького, який іменували першим козацьким полком та п'ятий кавалерійський ескадрон із 220 козаків, яким командував В. Ржевуський. Про життєвий шлях останнього автором було зроблене окреме дослідження [5]. Проте після поразки повстання як стверджує В. Окаринський більшість козакофілів змушені були емігрувати [6, с. 42]. Надалі інформація про їх долю у роботі не розглядається, як і не повідомляється як створювались козацькі полки та хто увійшов до їх складу.

Цікаву думку щодо козацтва фіксує у своїй роботі «Несподівана» Україна: польська формула України в «українській» школі польської літератури XIX ст. А. А. Заводовський [2]. Автор висвітлює образ України в уявленнях польських романтиків, переважно приділяє увагу літературній спадщині представників «української школи», високо оцінює творчість М. Чайковського. На його думку, вона є синкретичним феноменом, що поєднала не лише літературу і фантазування з політичною програмою, але й містила зародки як польського, так і українського націотворень [2, с. 104]. Разом з тим автор декларує думку Г. Грабовича щодо дворового козацтва, яке постає як прислуга пана. «У своєму веселому і безтурботному житті панство отримало ще й моральне задоволення від розуміння, що того грізного колись козака, чи гайдамаку приборкано, він став «домашнім». Дворовому козацтву було надано відверто артистичних, розважальних рис» [2, с. 106]. Тобто козацтво відроджувалось не як бойова одиниця, яка б захищала Україну, а як щось аморфне і незрозуміле.

У роботі автор наводить три міфи створені романтиками «української школи», щодо славного спільного минулого шляхти з козаками. Це такі, як «побратимства», «спільних перемог та поразок», «безконфліктного, розкріпаченого та демократичного минулого» [2, с. 106 – 107]. А. Заводовський скептично ставиться до задумів щодо вільної України представників «української школи».

Після Листопадового повстання 1830 – 1831 рр. видатним козакофілом в еміграції був М. Чайковський. Даній постаті присвячено ряд праць. Адже саме йому вдалося втілити в життя ідею відновлення козацтва, хоч і ненадовго. Як правило, дослідники в першу чергу захоплюються його життєвим шляхом та творчістю. Дещо менше висвітлюють його політичні ідеї та характеризують як керівника «Корпусу козаків оттоманських».

Першим та найбільш ґрунтовно політичні ідеї М. Чайковського проаналізував І. Лисяк-Рудницький [4]. Він наголошує, що польські дослідники не сприймали ідеї М. Чайковського серйозно. Проте на думку дослідника вони варті окремого розгляду.

У роботі І. Лисяка-Рудницького М. Чайковський постає як твердий монархіст, що бачив автономну козацьку Україну під владою спадкового короля із династії Ягелонів. Автор також наголошує на його панславізмі та антиклерикалізмі, спрямованого проти єзуїтів. Зазначає, що ідея незалежної Польщі у М. Чайковського була нерозривно пов'язана з ідеєю вільної України. Основною метою подорожі М. Чайковського до Стамбула вважає підняття повстання в Україні проти Росії з допомогою донських і кубанських козаків [4, с. 257]. Чи було це прагнення відродити Запорозьку Січ та звільнити український народ від іноземного гніту, чи просто відновити Річ Посполиту за допомогою козацьких загонів, таке питання у роботі не зачіпається.

Значну увагу автор звертає на роль козацтва під час Кримської війни 1853 – 1855 рр., підкреслює, що полк Садик-паші відіграв помітну роль у бойових діях. І можливо б мрії М. Чайковського втілилися у життя. Головною причиною того, що так не сталося дослідник називає не бажання союзних держав підтримати ідеї Чайковського [4, с. 259]. Що призвело до розпуску козацького полку.

На противагу польським історикам І. Лисяк-Рудницький вважає, що плани М. Чайковського, мали більше реального ґрунту, аніж то визнавали попередні дослідники. Автор апелює до того, що українське суспільство було готове до повстання, і якби мало гідну підтримку, могло б увінчатися успіхом. За словами дослідника: «Трагедія Чайковського полягала в тому, що він намагався з'єднати в своїй душі дві лояльності (українську й польську), які насправді не сполучалися» [4, с. 261].

Слід сказати, що багато сучасних дослідників будують свої роботи опираючись на працю І. Лисяка-Рудницького. Тому їхні погляди щодо даної проблеми повторюються. Це такі як О. Сухомлинов [14], В. Потульницький [11], А. Климчук [3] та ін.

Дещо іншої думки щодо політичних поглядів М. Чайковського А. Падалко. На його думку він був у першу чергу полонофілом, який з

допомогою України мріяв відродити Польщу» [7, с. 290]. При такій думці його козацький проект мав зовсім інші наміри.

Більш детально про склад та діяльність козаків оттоманських розповідається у роботах О. Прігаріна [12] та В. Полторака [9;10]. О. Прігарін звертає увагу на те, що з даної теми майже єдиним джерелом залишається праця «Козацтво в Туреччині», яка була написана самим М. Чайковським. У роботі О. Прігаріна зроблено її короткий аналіз. Метою створення корпусу козаків оттоманських він вважає антиросійську діяльність та допомогу польському та українському революційному руху. У роботі простежується процес утворення корпусу, його склад та висвітлюються події, у яких він узяв участь. Привертає увагу інформація про те, що некрасівці, липовани та українці Добруджі, не мали бажання перебувати на службі у складі корпусу, проте певні обставини змушували їх до цього. Автор вказує, що до складу корпусу входило багато польських емігрантів, які крім того що займали всі керівні посади, ще й чинили свавілля над населенням. На його думку основною причиною ліквідації корпусу оттоманського та козацького положення як такого стала внутрішня криза у війську в обставинах зміщення акцентів у геополітичній ситуації [12, с. 3 – 4].

В. Полторак звернув увагу на політичну діяльність М. Чайковського. Де останній постає як активний політичний діяч та вмілий організатор. Автор підкреслює, що в Османській армії могли служити тільки мусульмани. Проте М. Чайковському вдалося створити козацьке військо із християнського населення, за допомогою якого він намагався підняти визвольний рух в глибині Російської імперії [9, с. 200]. На основі документів з Державного архіву Одеської області автор зазначає, що в Російській імперії в особі М. Чайковського бачили реальну загрозу.

В іншому своєму дослідженні В. Полторак [10] подає список корпусу козаків оттоманських. Автор наводить документ, який переведений з польської мови на українську, що вміщує прізвища, імена, чин, посаду, звання та нагороди 182 осіб, зокрема виділяє тих, хто служив у першому полку козаків оттоманських та другому полку драгунів козацько-оттоманських, тих

хто був у відставці, перейшли на службу до інших, тих що померли або потрапили в полон. Загальний аналіз дає можливість судити про неоднорідність складу корпусу, про яку зазначав і О. Прігарін.

Проаналізувавши дослідження зазначеної проблеми, на нашу думку, є очевидним, що представники «української школи» в польській літературі реанімували козачину у своїй творчості, а деякі із них на практиці прагнули відновити козацтво як військову одиницю, задля підняття українського народу на спільну боротьбу з польським народом супроти Російської імперії заради відновлення незалежної Польщі в старих її кордонах.

Парадоксальним є те, що в Російській імперії також були створені козацькі полки, які брали участь у придушенні польських виступів, зокрема Листопадового повстання [13]. Отже ми бачимо, що козацтво було на короткий час відновлено, але дещо в трансформованому вигляді.

На сьогодні з даної проблеми українськими дослідниками комплексного дослідження іще не зроблено. Проте вони активно працюють над цією тематикою, про це свідчить поява значної кількості праць в останні роки. Менше уваги приділяється ідеї відновлення козацтва на початку ХІХ ст. та під час Листопадового повстання, і особливо у середині століття, що безпосередньо пов'язано з діяльністю М. Чайковського та створеному ним корпусу козаків оттоманських.

Список використаної літератури

1. Баженова С. Е. Проблеми історії та культури України в історико-краєзнавчих і художніх творах представників «української школи» в польській літературі 1820 – 1890-х років: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – Чернівці, 2010. – 35 с.

2. Заводовський А. А. «Несподівана» Україна: польська формула України в «українській» школі польської літератури ХІХ ст. / А. А. Заводовський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2012. – Т. 22. – С. 102 – 110.

3. Климчук А. Міхал Чайковський – постать в Кримській війні / А. Климчук // «Кримська війна»: історія та уроки. 1853 – 1856 рр. : науковий

збірник: матеріали Міжнародної наукової військово-історичної конференції, Севастополь 27 – 29 вересня 2013 року, – Севастополь, 2013. – С. 75 – 78.

4. Лисяк-Рудницький І. Козацький проект Міхала Чайковського. / І. Лисяк-Рудницький. // Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. – Т. І. – Київ: Основи, 1994. – 554 с.

5. Окаринський В. М. Вацлав Северин Ржевуський (Жевуський) (1785-1831), «Емір», «Ревуха» як постать культури романтизму в суспільному та культурному житті Півдня України / В. Окаринський // Південь України: Етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць III Міжнар. наук. конф., 15 – 16 квіт. 2011 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса: ВМВ, 2011. – С. 268 – 274.

6. Окаринський В. М. Формування українолюбного напрямку в середовищі нонконформістських течій в українсько-польському соціокультурному просторі (до кінця 1850-х рр.) / В. М. Окаринський // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 9. – С. 35 – 55.

7. Падалко А. Волинянин М.С. Чайковський – загадкова постать української історії XIX ст. / А. Падалко // Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. Збірник наукових праць. – Житомир, 2013. – С. 289 – 291.

8. Петриченко Н. Г. Імагологічний аспект прози «української школи» в польській літературі / Н. Г. Петриченко // Філологічні трактати. – 2009. – Т. 1. – № 2. – С. 30 – 42; Цьолик Н. Інтерпретація «романтичного історизму» у творчості Міхала Чайковського / Н. Цьолик // Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи. – 2013. – Т. 2. – С. 24 – 27; Цьолик Н. Художня трансформація образу козацтва в поезії "української школи" польського романтизму / Н. Цьолик // Волинь філологічна: текст і контекст. – 2013. – Вип. 16. – С. 264 – 272.

9. Полторак В. М. Михайло Чайковський і Козак-Алай в Османській Армії (1853-1877 рр.) / В. М. Полторак // Записки історичного факультету. – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2012. – Вип. 23. – С. 195 – 209.

10. Полторак В. М. «Список іменний корпусу козаків оттоманських». 1857 р. / В. М. Полторак // Чорноморська минувшина: Зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 6. – С. 114 – 128.

11. Потульницький В. А. Роль польської шляхти у формуванні світоглядних та ідеологічних основ українського монархізму в другій половині XIX – на початку XX ст. // Проблеми слов'янознавства. – Т. 51. – Л., 2000. – С. 57 – 68.

12. Прігарін О. А. «Козацтво в Туреччині» М.Чайковського як джерело вивчення козацьких формувань Оттоманської Порти середини XIX ст. [Електронний ресурс] / О. А. Прігарін // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Прем'єр, 2001. – Вип. XIII. Режим доступу http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/13/./prigarin.pdf С. 1 – 9

13. Стоянов Ф. Ф. Використання російською владою військового потенціалу українського козацтва Лівобережної України у першій третині XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. XIX. – С. 93 – 95; Цигульський С. М. Історіографічні аспекти участі малоросійських козаків у війні 1812 р. / С. М. Цигульський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2013. – Вип. 21. – С. 280 – 289.

14. Сухомлинов О. Турецькі інспірації польського романтика з Житомирщини: життя і творчість Міхала Чайковського / О. Сухомлинов // Волинь – Житомирщина. – 2009. – № 19. – С. 71 – 82.

15. Ярмошик І. І. Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині / І. І. Ярмошик. – Житомир: Видавництво «Волинь», 2010. – 512 с.;

16. Ярмошик І. І. Томаш Падурра – співець-романтик історії України та Волині / І. І. Ярмошик // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – 2010. – Вип. 57: Регіональні економічні, релігійні, освітянсько-наукові та культурно-мистецькі проблеми в загальноукраїнському контексті. – С. 49 – 57.